

Könyv: Mesék Paradicsomkertje (A teljes Ezeregyéjszaka magyarul)

Nagyjából az első ezredforduló táján, midőn a magyarok eleinek cselekedeteiről szóló hősi énekek, az ősvallás szertartásszövegei és a törzsi hírességekhez fűződő anekdoták, egyszóval az élő szájhagyomány zöme Atlantiszként süllyedt el a kereszténység tengerében, a muszlim kultúra virágzó városi szigetein - a "komoly" kultúrjavak, a teológia és a tudomány kincsei mellett - már javában gyűjtögették "az éjszakai történetmondók" és a "bohóckodva szórakoztatók" kitalált történeteit is. Fennmaradt olyan papiusztekercs-töredék, melynek tanúsága szerint a Közel-Keleten már a IX. század második felében forgalomban volt az ezer kitalált mesét tartalmazó perzsa gyűjteményből készült arab nyelvű válogatás. Akadt olyan X. századi arab író, aki - korai folkloristaként - mesemondókat hívott magához, átvette tőlük a legszebb történeteket, hogy az előbb említett válogatás, valamint egyéb könyvek és az általa lejegyzettek alapján megszerkessze a saját *Ezer éjszakáját*. Törekvése, amelyből - mások hasonló szerkesztői nekirugaszkodása nyomán - a későbbi *Ezeregyéjszaka* kinőtt, a távoli múltban gyökerezett: a hagyomány szerint Nagy Sándor volt az első, aki efféle históriákat meséltetett magának. Nagy Sándor utódai között pedig ezentúl még az a szokás is dívott a hagyomány szerint, hogy a részfejedelmek megoldhatatlan kérdéseket, furfangos fejtörőket adtak fel egymásnak, és aki az észjátékban győzött, az kerekedett felül a politikában is.

Egy szó, mint száz: azokban az évszázadokban, amíg nálunk a "csácsogó énekmondók", a regősök, az igricek és a boszorkányok száját befogták, urbánus arab kultúrkörök sokat tettek azért, hogy mind az iszlám előtti múlt legendáit, mind a korai kalifák alakja köré fonódó csodás történeteket, mind a keresztes háborúk hősi történeteit megőrizték, vagyis tovább meséltessék maguknak. Tették ezt annak ellenére, hogy a "koholt" mesék ázsiója nagyon alacsony volt a művelt muszlim értelmiség szemében, hiszen a kifinomult irodalmi ízlés úgy tartotta: ilyen bugyutaságokat legfeljebb az asszonyok és gyermekek hisznek el, és ők találnak gyönyörűséget bennük. Mivel azonban az iszlám világban máig élnek és működnek mesemondók - a XIV. századi muszlim világutazó, Ibn Battúta nagyjából ugyanolyannak láthatta e mesterség képviselőit Iszfahán főterén, mint a XX. századi Elias Canetti Marrákesben -, az írástudók el nem apaszthatták a népi képzelet áradását, legfeljebb mederbe terelhették. Így születtek előbb Szíriában, majd

Egyiptomban azok az *Ezeregyéjszaka*-kéziratok (azért *ezeregy*, mert az ezernél is többet, nagyon sokat, szinte megszámlálhatatlant jelent, másrészt nem kerek szám lévén, bajelhárító szerepet tölt be), amelyek közül a ma is meglévő legrégebbiek a XIV. századból valók. S minthogy a mese alacsony rangú műfajnak számított, senki sem akarta a gyűjteményt kanonizálni: így annak tartalma rugalmasan változott a középkor évszázadain át.

Az *Ezeregyéjszaka* kézirateinak árfolyama Európa érdeklődésével szökkent magasra. Olyannyira, hogy a XIX. század elején afféle iparrá alakult az "eredeti" kéziratgyártás: Kairóban kellő kitartás esetén akár egy nap alatt is nyomára juthatott egy-egy lappangó manuscriptumnak a kalandvágyó orientalista. És nem csak a keletiek viszonyultak "alkotó módon" az *Ezeregyéjszaka* törzsanyagához, a nyugati tudomány és áltudomány ugyancsak hozzátette a magáét. Soha nem létezett kéziratokra hivatkozva adtak ki terjedelmesen tudományos fordításokat. Előfordult, hogy egy-egy történet előbb jelent meg nyugati nyelven, és aztán fordították vissza arabra! Ennek az üzleti alapokra helyeződött, gyümölcsöző kapcsolatnak köszönhetően a modern filológia

emberöltőkön át kutathatja,

mi az igazából hitelesen réginek tekinthető anyag, és mi a hozzácsapott újabb kori hozadék.

"Mélységes mély a múltnak kútja", mondotta Thomas Mann, mi pedig e nagy német régiséggyűjtővel együtt elmondhatjuk: az *Ezeregyéjszaka* alaposan merített a múlt kútjaiból. Magát a keretelbeszélést - amelyben az éjre éjre életéért mesélő Sahrazád amolyan női Szent Györgyként szabadítja meg leánytársait a megcsalt zsarnok pusztító dühétől - a perzsáktól kölcsönözték, a perzsákhoz viszont Indiából került. Indiából származik a politikai tartalmú állatmesék zöme: ezek a *Pancsatantra* néven ismert gyűjteményből kerültek át. Ugyancsak indiai eredetű a hét *Szindbád*-történet, melyek közül egyik-másik beillene modern rémnovellának. De időben még távolabbra, az ókori Egyiptom és Mezopotámia irodalmába is visszanyúlunk az *Ezeregyéjszaka* gyökerei: az *Alí baba és a negyven rablóban* az elrejtőző rablók

motívumában egy óegyiptomi tábornok, Dzsehti furfangjára ismerhetünk, *Bulúqija történetében* pedig az élet vizét kereső Gilgames egy alakváltozata bukkan föl.

De minden irodalomtörténeti vonatkozásnál érdekesebb az a hihetetlen mennyiségű hiedelem-anyag és tárgyi emlék, amit e mesék elevenen tartanak. Ki tudta például, hogy a muszlimok mesélő poklában - melynek hét rétege van, és mindegyiket ezer év választja el egymástól - az ördögnépnél is lejjebb kerültek a zsidók és keresztények, és ezeknél alább már csak a képmutatók valók? Vagy ki tudta, hogy a hadra készülő bizánci főméltóságokat a győzelem érdekében a király megfüstölte a főpátriárka ürülékével? Lukát, a fővitézt pedig, aki párviadalra indult, úgyszintén megfüstölte "ama ganéval", majd "bedörzsölte vele szájpaddását, felszippanzott belőle, bekente vele arcát, majd a maradékot a bajszára kente". Ki érzi át ma közülünk, mit jelentett az, hogy ha valaki kezességet vállalt az átmenetileg szabadon eresztett gyilkosért, akkor, amennyiben a bűnös nem került elő megadott időre, az igazságszolgáltatás rajta hajtotta végre a halálos ítéletet? Ki gondolta volna, hogy "a közösülés nyári és őszi időben ártalmasabb, mint télen és tavasszal"? Vagy hogy ha az év első napja vasárnap, "az arra mutat, hogy zsarnokság leend királyoktól, számos kórság pusztít, kevés eső esik, az emberek közt nagy felbolydulás támad, a len megdrágul, a búza viszont olcsó lesz"?

Ha már a kérdéseknél tartunk: *Tavaddud, a rablány története* - a főszereplő rabnő elszegényedett gazdája érdekében eladatja magát a kalifának, majd nyilvános kérdezz-felelek játékban lesöpri a színről az összes udvari tudóst - műfaját tekintve felér egy jobbfajta műveltségi vetélkedővel vagy akár egy kisdoktori védéssel. Nem is szólva az *Ezeregyéjszaka* vissza-visszatérő alapformájáról, amely szinte egy filozófiai képlet ismétlődése: az alaptörténetbe illesztett, arra képmásként emlékeztető betéttörténettel s a betéttörténetbe ágyazódó, azt visszfényként visszacsillantó újabb történettel (*A kígyókirálynő*) mintha a teremtett világ egymásban forgó kristályos burkait s a szférákon keringő égitesteket példázná, profánabb hasonlattal: mintha egy

nagy történetmagya

színpompás héjai bomlanának szét előttünk. Az olvasó - akárcsak Sahriár király a kerettörténetben - lépre megy Sahrazád cselének: egyre beljebb csalja a "mesében újabb mese" hívása, az elbeszélés örvénylő mélye. De nem így vagyunk-e mi, emberek is egymással? Nem erről szól-e minden ismerkedés? Nem az derül-e ki ilyenkor, ahogy a másik élettörténetéből kibomló epizódokat halljuk, hogy önmagát keresi-kerülgeti másokban minden egyes egyén? Nincs-e ebben, ahogy emberi kapcsolataink át- meg átsejlik az ismétlődés, valami végzetszerűen csodálatos? Nem erről szól-e az egész *Ezeregyéjszaka*?

Bizonyára mindenki találkozott e mesék valamelyikével gyerekkorában - akár antológiában, akár a Világirodalmi Klasszikusok sorozatban, illusztrált vagy csak szöveges formában. Az a hét kötet, amelyet az Atlantisz kiadó két év alatt sorozatban megjelentetett, mintha csak távolról emlékeztetne eddigi *Ezeregyéjszaka*-élményeinkre. Hol van a döcögős-darabos nyelvezet, hol vannak a frivolkodó kifejezések? Sehol. Ez a mostani hét kötet több szempontból is egyedülálló. Nemcsak azért, mert a mesegyűjtemény teljes anyagát tartalmazza, nemcsak azért, mert amolyan belső - szellemi - kettős borítóként az áldozatos kiadó és szöveggondozó Miklós Tamás elő- és utószava, valamint a téma legavatottabb hazai ismerője, Simon Róbert két mélyrehatóan alapos tanulmánya foglalja keretbe a meseanyagot, nemcsak azért, mert méltó a vászonkötés, gyönyörű rajta a mesélő nőt és a heverve hallgató királyt ábrázoló miniatúrasorozat, telitalálat a szennycímlapon a keleti növénymetszet, az élőfejben az éjszakánként felbukkanó kupola (a leleményes és szeretetteljes könyvterv Miklós Tamást és Molnár Esztert dicséri), nemcsak azért, mert Tótfalusi István formahűen tolmácsolta a több mint ezer versbetétet (Simon Róbert még az arab versformákról is írt az utolsó kötetbe egy példás ismertetőt!), hanem és legfőképpen maga a szövegkorpusz teszi világraszólóvá.

Prileszky Csilla

fordításában (tizenöt évet dolgozott rajta!) az a legcsodálatosabb, hogy az ember ha elkezdi olvasni, úgy érzi, mintha az *Ezeregyéjszakát* ékes magyar nyelven mesélték volna. Nincs a magyar nyelvnek olyan rejtett rétege, amely ne jutna szóhoz, ne villanna föl egy-egy szó, egy-egy fordulat vagy éppen szín-taktikai sajátosság erejéig,

amely ne szövődne bele számtalan apró minta formájában ezekbe a szinte magukat szövő történeteszönyegekbe, melyeket a meglódult keleti képzelet ont elénk. Prileszky Csilla hihetetlenül pontos arány-, ritmus- és színérzéssel dolgozik, keresetlen eleganciával és veretességgel adja vissza például a szövegben gyakorta visszatérő rímes prózát, akár portrét - "orra mint gyors szablya éle, orcája szőlő bíbor vére" -, akár csataképet fest - "A vér a földet patakban áztatta, sűrű mintázattal telecirkalmazta, egyszerre megöszült az emberek feje, tombolt és viharzott a háború heve" -, de éppily könnyedséggel és humorral tolmácsolja a nászra készülődő ifjú fohását - "'', Zakaria sejk, segíts, ó vérerek atyja!" -, s ábrázolja magát az aktust is - "az édesség erét a burjánzó kert kapujába helyezte, és betaszította, és elérte a rostélyos kaput, áthaladt a győzelem kapuján, majd belépett a hétfői, keddi, szerdai, csütörtöki piacra..." - megteremtve ezzel a legtöbbet, amit fordító, és egyáltalán: *művész* elérhet, a magától értetődő természetesség, az evidencia élményét: hogy csak így szólhat valami, és nem másképp. Magasrendűség, játékosság, pazarló ötletgazdagság villózik végig a magyar szövegen - a Prileszky-szöttezen -, ámulatba ejtő, lankadatlan intenzitással.

A népek képzeletét ősidők óta foglalkoztatja, hogy a boldog lelkek hol, merre lelnek örök lak- és nyughelyet. A vélemények megoszlanak: olyik szerint itt a Földön, egy keleti kertben, mások szerint éppen Nyugaton, egy tengeri szigeten. Egyes arab látnokok a harmadik mennyországba, mások a hetedik égen is túlra helyezik a végső lakást. Addig is, amíg eldől a kérdés, hogy aranyból, ezüsből, zafírkőből vagy karneolból épülnek-e az édeni falak, paloták, pavilonok, hogy méz- és borpatatok folynak-e a kellemekek eme kertjeiben, hogy fiúk vagy lányok (vagy is-is) szolgáltatják-e a gyönyöröket az oda érkezőknek, javasolom, ne várjunk: lépünk be az *Ezeregyéjszaka* világába, adjuk át magunkat a mézszavú Sahrazád csábításának, hogy ha egyszer elér "az örömekek megszakasztója, hű társak szétválasztója", elmondhassuk: mi már legalább a mesék Paradicsomkertjében jártunk.

Halasi Zoltán

Az Ezeregyéjszaka meséi I-VII., Atlantisz Könyvkiadó, 1999- 2001